

УДК 159.92

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БАТЬКІВСЬКОГО АВТОРИТЕТУ ДЛЯ ПІДЛІТКА

Білозерська С.І., к. психол. н.,
доцент кафедри психології
*Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка*

Мащак С.О., к. психол. н.,
доцент кафедри психології
*Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка*

У статті проаналізовано соціально-психологічні чинники, показники, зміст авторитету батьків для підлітків. Виявлено актуальні усвідомлені очікування та уявлення про роль батьків у житті підлітка, образ реальних та ідеальних батьків.

Ключові слова: *виховання, авторитет, підліток, сім'я, розвиток, стиль виховання.*

В статье проанализированы социально-психологические факторы, показатели, содержание авторитета родителей для подростков. Выявлены актуальные осознанные представления о роли родителей в жизни подростка, образ реальных и идеальных родителей.

Ключевые слова: *воспитание, авторитет, подросток, семья, развитие, стиль воспитания.*

Bilozerska S.I., Mashchak S.O. EDUCATIONAL POTENTIAL OF PARENTAL AUTHORITY FOR A TEENAGER

The article analyzes the socio-psychological factors, indicators and the content of the authority of parents for adolescents. Revealed actual realized perceptions and expectations about the role of parents in the life of a teenager, the image of real and ideal parents.

Key words: *education, authority, teen-ager, family, development, the style of the education.*

Постановка проблеми. Варіативність моделей поведінки та способу життя, яку демонструє сучасне суспільство у засобах масової комунікації та в Інтернеті, посилює роль авторитетних та харизматичних особистостей у житті підлітка. Авторитетних людей підлітки намагаються наслідувати, бажають бути схожими на них, прагнуть прожити життя за схожим сценарієм ціною неймовірних зусиль, розчарувань і нервових зривів. Дорослі манери поведінки, стильний зовнішній вигляд, дорогий гаджет, паління, вживання спиртних напоїв, брутальне ставлення до інших – це не повний список того, що наслідують підлітки. Низькі соціальні стандарти українського суспільства позбавляють дітей підліткового віку можливості спілкуватися з батьками, обговорювати свої проблеми і вчитися у них людяності, доброти, поваги, толерантності, відповідальності, вмінню дарувати свою любов іншим. Лише у повноцінній родині підліток може почувати себе щасливим і реалізовувати почуття дорослості та самостійності. Батьки сприймаються ним як авторитетні та харизматичні через любов і повагу, формують найважливіші уявлення про сім'ю, відносини в ній та суспільство загалом. Батьки як перші вихователі

в житті дитини мають найсильніший вплив на неї. Поступово в процесі дорослішання значущість батьків для підлітків зменшується, а зростає цінність спілкування з іншими людьми, дружби та кохання. Для підлітків пріоритетами є високий рейтинг серед однолітків, особистий авторитет, рейтинг у групі однолітків та кількість лайків (виборів) у соціальних мережах. Референтні групи часто займають для підлітків пріоритетне місце, а виховний ідеал батьківського авторитету у період прискороного фізіологічного, психічного, сексуального розвитку нівелюється і спотворює засвоєння дорослих форм поведінки і системи морально-духовних, соціальних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема авторитету, батьківського авторитету, формування позитивного ставлення дитини до близького дорослого є однією з найактуальніших у психології розвитку і психології особистості. Інтерес до проблеми авторитету особистості належать соціальній психології. В історії психологічних досліджень яскравим прикладом вивчення авторитету як фактору соціального впливу є класичний експеримент американського психолога С. Мілграма на виявлення того, як далеко дійде особистість

у своїй схильності підкорятись авторитету дослідника.

У психоаналізі та глибинній психології проблему пояснювали з позицій задоволення вродженого сексуального потягу (З. Фрейд), пов'язували з формуванням почуття базової довіри до світу (Е. Еріксон), з задоволенням дорослими потреб дитини в почутті безпеки (К. Хорні), з позицією залежності дитини від своїх батьків (Дж. Боулбі). Е. Еріксон вважає, що істинним є внутрішній авторитет батьків, який утворюється з інтеграції культурного ідеалу і виховного методу: кожна сім'я має свою організацію життєвого простору, розподіл обов'язків, культуру спілкування, технологію виховання дітей, а уявлення про рольові обов'язки батьків є архетипними та специфічними для відповідної культури. У концепції прив'язаності Дж. Боулбі визначає роль дорослого в забезпеченні захисту та безпеки дитини, що сприяє збереженню міцних контактів зі значущими дорослими людьми та цінності цих відносин для дитини.

Зауважимо, що у психології існує декілька підходів до трактування феномену батьківського авторитету, а представлені класифікації та різноманіття визначених ключових компонентів, які окреслюють поняття, іноді є неточними та суперечливими. З огляду на це окреслена проблема є малодослідженою у психології в теоретико-методологічному і прикладному аспектах. Важливим є вивчення окресленої проблеми в умовах кризового розвитку українського суспільства, внутрішньої міграції дорослих.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження соціально-психологічних чинників авторитету батьків для підлітків як умови гармонійного та безкризового розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальні ідеї дослідження ґрунтуються на тому, що авторитет – це визнання, повага до людини з боку оточення, а також здатність людини здійснювати вплив ненасильницькими методами, бути зразком для наслідування, джерелом ідей, норм і соціальних форм поведінки. В українській мові це поняття позначає комплексну характеристику особи, яка має визнання інших та породжує бажання бути схожою на неї. У широкому сенсі авторитет батьків розуміють як духовний вплив на формування свідомості і поведінки дітей, який заснований на шанобливо-довірливому ставленні дитини до думки батька або матері [7]. У вузькому значенні авторитет батьків забезпечує визнання та повагу їх дітьми, здатність батьків породжувати бажання бути подібними до них та задоволеність дітей відносинами з батьками [6].

Прагнучи виглядати дорослим, підліток наслідує часто лише зовнішні й не завжди позитивні атрибути дорослості, наприклад, лихослів'я, паління, брутальність. Наявність зразка для наслідування в житті підлітка може мати як позитивні наслідки (розширення кола спілкування, розвиток), так і негативні (крайня форма – визнання єдиного друга – кумира, котрий здійснює негативний вплив на підлітка). Тому важливо, щоб зразками для наслідування підлітків були не лише інші дорослі, але й батьки.

Як свідчать результати проведеного нами дослідження, підлітки виявляють більше бажання наслідувати своїх мам і вважають їхню думку важливішою для себе, ніж позицію батька. Це пов'язано із особливостями національної української психології, міграційними процесами та матеріальними можливостями батьків. Підлітки виявляють більше бажання наслідувати свою матір, визнають її думку важливішою і більше прислухаються до її порад, ніж до батька. Це зумовлено залученістю кожного з батьків до процесу виховання підлітків: матері присвячують дітям більше часу, ніж батьки. Отже, батькам необхідно знаходити час для спілкування з дітьми, щоб останні відчували свою значущість і могли їм довіряти.

Підлітки почувають повагу, довіру, інтерес, захоплення та гордість за авторитетну для себе матір, а також повагу, гордість, захоплення та довіру до авторитетного для себе батька. Особливо це стосується професійного і матеріального аспекту. На жаль, духовність і моральність не культивуються у значній частині українських родин.

Авторитетними для підлітків є батьки, які не конфліктують між собою щодо їх виховання і не проявляють розбіжності у лінії сімейного виховання.

Схильність до наслідування у підлітковому віці виявляється в існуванні референтних груп, молодіжних та підліткових субкультур. Зразком для наслідування може бути публічна особа з безпосереднього соціального оточення (батько, матір, вчитель, сусід, приятель тощо), яка вже вплинула на підлітка, яку він наслідує або яка є для нього привабливою чи такою, яку вигідно наслідувати. Частота зустрічей з обраним зразком, можливість спілкування з нею, її знання (а не лише інформація про неї) робить можливість наслідувати реальнішою [4, с. 39].

Сприйняття дітьми своїх батьків як джерела ідей, усвідомлення можливості радитись і ділитись із ними інформацією з важливих сфер свого шкільного, сексуального життя, таємницями є суттєвими факторами, які підтримують авторитет батьків для

підлітків. Залежно від актуальної потреби дитини та її віку батьки можуть бути для неї джерелом емоційного тепла і підтримки, владною інстанцією (у дошкільному віці), зразком для наслідування (для старших дошкільників і молодших школярів), другом і порадиником (для підлітків). Отже, компетентність та досвід батьків може стати важливим фактором у відносинах з дітьми підліткового віку.

Емоційний потенціал сім'ї має велике значення для виховного впливу на дитину, зокрема у підлітковому віці. Водночас з ідейними настановами батьків емоційні фактори є основною передумовою розвитку моральної гідності дитини, а на основі позитивного оцінного ставлення батьків формується емоційно-ціннісне ставлення дитини до себе – ставлення до свого «Я». Афективна насиченість спілкування між членами сім'ї та переважання позитивних і негативних емоцій істотно відбиваються на самопочутті дитини, її світосприйнятті та усвідомленні образу близьких дорослих. Сприятливий психологічний клімат сім'ї – це один із могутніх факторів емоційного впливу на особистість підлітка.

На самопочутті дитини підліткового віку негативно позначаються розлади у стосунках між батьками. За таких умов у дітей виникають так звані конфліктні переживання. Схильність батьків до винесення конфлікту щодо виховання перед дітьми негативно позначається на їх авторитеті, тобто на визнанні їх авторитетними людьми.

Авторитет батька у сім'ї багато в чому залежить від позиції матері, тактика якої під час створення і зміцнення його авторитету для дітей включає ставлення до чоловіка як до улюбленої і поважної людини, як до голови сім'ї і вихователя дітей, підтримку його поглядів, думок у складних екстремальних або конфліктних ситуаціях [7].

Батьки повинні бути впевнені, що вони мають владу, їхні винагороди повинні бути досить привабливими, щоб дитина їх захотіла, а покарання мають бути достатньо сильними, щоб дитина їх уникала. Використання батьками ресурсів своєї влади впливає на визнання їх авторитетами: надмірне демонстрування батьками своєї переваги над дітьми та залежності останніх від них не сприяє підтриманню авторитету в очах дітей. [3, с. 56]. Владно-підвладна взаємодія підлітка з батьками проектується на все її подальше життя. Постійне наближення дитини до батьків означає водночас віддалення від них. Ідентифікуючись із батьками, дитина набуває статусу самостійності, а постаті батьків зберігаються в її психічному естві як бажані, але недосяжні ідеальні зразки [3].

Існує декілька основних класифікацій типів взаємодії батьків з дітьми, в основу яких покладаються способи прийняття рішень, стилі спілкування та керівництва. У кожній з них існує тип, який свідчить про наявність авторитету батьків відповідно до застосованого ними стилю спілкування та виховання дітей.

За критерієм способу прийняття рішень батьками Ф. Райс виділяє чотири основні стилі керівництва та спілкування батьків з дитиною:

- автократичний;
- авторитетний, але демократичний;
- ліберальний;
- хаотичний.

Автократичний стиль припускає одноосібне прийняття рішення батьками без урахування думки і позиції дитини. Авторитетний, але демократичний ґрунтується на спільному прийнятті рішень батьками і дітьми з урахуванням інтересів дитини. Ліберальний стиль керівництва залишає ініціативу і рішення за дитиною. Хаотичний характеризується непослідовністю спілкування і керівництва, переходом від авторитарних способів взаємодії до ліберальних, демократичних і навпаки [6, с. 43]. У цій класифікації найсприятливішим для визнання батьківського авторитету є авторитетний стиль керівництва та спілкування з дитиною підліткового віку.

Д. Елдер розширює зазначений список і розглядає вже сім стилів спілкування і взаємодії батьків з дітьми підліткового віку. Автократичний стиль як крайній варіант батьківського керівництва виключає участь підлітка як в обговоренні проблем, так і в прийнятті рішень. Авторитарний стиль, хоча і залишає за батьками абсолютну владу і необмежене право прийняття рішень, допускає для підлітка можливість висловлення своєї думки та позиції, але без права голосу. Демократичний стиль керівництва передбачає рівноправну участь батьків і підлітка в обговоренні та прийнятті рішення з урахуванням досвіду і міри компетентності кожної зі сторін. Егалітарний стиль абсолютизує рівність позицій батьків та дитини, не диференціюючи їх ролі у взаємодії і не враховуючи вікові, індивідуальні та когортні відмінності між ними. Дозвільний стиль характеризується посиленням ролі і впливу підлітка, зростанням його активності в керуванні сімейною взаємодією за зростаючої готовності батьків некрітично погоджуватися з будь-яким рішенням, пропонуваним підлітком. За поступливого стилю взаємодії право одноосібного рішення передається батьками, а підліток вже сам вирішує, чи інформувати йому батьків

про свої дії. Ігноруючий стиль дитячо-батьківської взаємодії характеризується як повна незалежність і дистанційованість партнерів, коли батьки не цікавляться справами підлітка і не беруть у їх житті ніякої участі, а підліток не вважає за потрібне інформувати їх про свої плани і вчинки [5]. Найчастіше визнання батьківського авторитету дітьми відбувається за умови демократичного стилю взаємодії між ними, коли батьки надають дитині права та обов'язки рівномірно, а дитина приймає і дотримується їх, знає, що не лише думка батьків важлива для неї, але і її думка чи позиція важлива для них.

У підлітковому віці, коли у дитини є власна думка, важливо, щоб у сім'ї їй надавали можливість висловити її та відчути себе почують. Найнесприятливішими для визнання батьківського авторитету є автократичний та ігноруючий стилі взаємодії: дитина залишається поза батьківською увагою, відчуває неприйняття та свою незначущість для них. Інші стилі взаємодії батьків з дітьми у цій класифікації також не сприяють визнанню батьківського авторитету.

Російська дослідниця Лариса Абрамян, розглядаючи ставлення батьків до своїх дітей і любов до них, виокремлює чотири типи взаємодії батьків і дітей. Любов-гармонія характеризуються вірою батьків у можливості, перспективи своєї дитини, підтримкою її захоплень, сприянням розвитку її здібностей, тактовною участю у її справах, допомогою в доланні недоліків. Цей стиль найсприятливіший для домінування довірливих партнерських стосунків між дорослими та дітьми, а також для визнання батьківського авторитету особами підліткового віку. Кожен з інших трьох стилів взаємодії батьків з дітьми не сприяє визнанню батьківського авторитету дітьми.

Російський вчений А.С. Макаренко, досліджуючи владні стосунки в сім'ї між батьками та дітьми, встановив два основних типи істинного авторитету батьків та дев'ять типів підміни батьківського авторитету. До перших належить такі: авторитет знання – вид авторитету батьків, коли вони є компетентними в питаннях, з якими звертаються до них діти, ця допомога може бути надана через пораду, іноді жартома, іноді в наказі; авторитет допомоги – вид авторитету, коли дитина відчуває присутність батьків поруч з нею, розумну батьківську турботу, але водночас вона знає, що батьки дещо від неї вимагають, що вони не збираються все робити за неї, щоб зняти з неї відповідальність [3].

Є такі типи підміни батьківського авторитету: авторитет придушення – це вид авторитету, який нічого не виховує, а тільки

привчає дітей подальше триматися від батьків, він сприяє появі дитячої неправди і боягузтва; авторитет відстані характеризується значними рольовими межами і жорсткими правилами; авторитет чванства – це особливий вид авторитету відстані, який характеризується тим, що батьки поведуться з дітьми на людях не так, як в сім'ї; авторитет педантизму характеризується впевненістю батьків у тому, що діти повинні кожне батьківське слово слухати з трепетом, що їхнє слово – це святиня; авторитет резонансу характеризується тим, що виховний вплив на дітей здійснюється через нескінченні повчання і розмови; авторитет любові – найпоширеніший вид помилкового авторитету, коли батьки переконані, що для того, щоб діти слухалися, потрібно, щоб вони любили батьків, а щоб заслужити цю любов, необхідно постійно показувати дітям свою батьківську любов; авторитет доброти характеризується поступливістю, м'якістю, добротою батьків; авторитет дружби – це вид авторитету з попередньою установкою на дружбу батьків з дітьми, що повністю стирає рольові межі, тому діти можуть починати виховувати батьків; авторитет підкупу – вид авторитету, коли слухняність купується подарунками та обіцянками [5, с. 27]. У такій класифікації слово «авторитет» позначає те, завдяки чому він здобутий, тобто певні особистісні риси батьків, методи впливу на дитину, поведінку батьків чи стиль виховання.

Авторитет батьків переважно залежить від них самих. Чинниками, які зумовлюють і підтримують авторитет батьків для підлітків, є такі: позиція батьків щодо їх виховання, а внаслідок цього – позиція дітей в дитячо-батьківських відносинах; стиль виховання в сім'ї; стиль спілкування батьків з дітьми; визнання і повага батьків іншими людьми.

У моделі виховання підлітка є дві протилежні позиції батьків, які можуть негативно вплинути на формування відносин між ними. Перша полягає у переконаності, що *влада над дітьми дана батькам від Бога, природи*, тому діти повинні слухатись батьків без заперечень. Слова батьків повинні сприйматись як закон і виконуватись без обговорень. Така позиція батьків щодо виховання дітей обмежує свободу вибору дитини, заперечує врахування її думки та характерна для авторитарного стилю виховання. Інша позиція батьків – це потурання дитині у всіх її бажаннях, надмірний вияв турботи у задоволенні всіх потреб дитини. Батьків, які дотримуються цієї позиції, може охоплювати страх, що їхні діти швидко подорослішають, а батьки більше не будуть для них такими важливими, як раніше. А щоб уникнути цього, батьки

намагаються *не відставати в розвитку* від дітей. За такої позиції відносини між батьками та дітьми нагадують не батьківсько-дитячі, а дружні, коли рольові межі розмиті, виховний вплив не здійснюється [1, с. 57].

Позиція батьків щодо виховання дітей виражається у засобах впливу. До ефективних засобів належать такі: заохочення, яке є пропорційним до зусиль, витрачених дитиною; вказування батьками на те, що варте захоплення; заохочення досягнення певних результатів, що відповідають інтересам та індивідуально-психологічними можливостям дитини; оцінка досягнень дитини порівняно з її попередніми результатами. За допомогою таких засобів батьки розвивають у дитині внутрішню мотивацію досягнення успіхів та показують можливість досягнень в майбутньому залежно від реалізації потенційних можливостей дитини. Неефективним засобом заохочення дитини-підлітка є заохочення в цілому та узагальнено, коли воно не залежить від зусиль, витрачених нею. За таких обставин у дитини розвивається зовнішня мотивація успіху, вона постійно прагне перемог і підкріплень своїх дій [3, с. 32].

Аналіз наявних трактувань авторитету дозволив виділити його основні показники: довіра та пошана до дитини; розширення поля самостійності, віра і сприйняття її інформації як істинної; визнання її найважливішим джерелом знань і надання переваги у чомусь; її популярність; визнання і надання права приймати відповідальні рішення [1]; впливовість [7].

Чинниками особистісного авторитету для підлітка є такі: вміння викликати повагу інших; вміння чинити психологічний вплив; бути значущим, мати здобутки і заслуги; здатність бути зразком для наслідування; викликати позитивне ставлення, бути референтною особою. Погляди, оцінки та система переконань авторитетної особи є важливим орієнтиром для безпосереднього оточення чи навіть чинником формування суспільної думки.

Поняття авторитету особистості має соціальну природу і є результатом відображення її якостей, знань та поведінки іншими. Авторитет та підлітки і дорослі, які його визнають, є взаємозалежними та однаково важливими.

Висновки з проведеного дослідження.

У сучасному українському суспільстві зміна моральних ідеалів, політична і соціальна криза, орієнтованість на західно-американські стандарти життя децю спотворили інститут сім'ї і змістили акценти щодо авторитету батьків для дітей підліткового віку. Підпорядкування формальному впливу батьків становить основний модус існування дитини у світі, особливо на ранніх стадіях розвитку.

Проте у підлітковому віці особа здатна усвідомлювати умовність, відносність і недосконалість батьківських впливів на неї, якщо у сім'ї відсутні любов і повага до її почуттів, системи цінностей, обмежується самостійність і виникає відчуття, що дорослі її не поважають. Авторитет – це визнання, повага до людини, а також здатність здійснювати вплив ненасильницькими методами, бути зразком для наслідування, джерелом ідей, норм і соціальних форм поведінки. Визнання особи авторитетною є результатом відображення її якостей, знань та поведінки іншими, що залежить від низки чинників. Погляди, оцінки та система переконань авторитетної особи – це важливий орієнтир для безпосереднього оточення, чинник формування громадської думки. В уявленні підлітка образ авторитетної особи близький до ідеального. І лише модель ідеальних матері та батька буде вагомою умовою гармонійного та безкризового розвитку особистості підлітка.

Подальше дослідження пов'язуємо з технологією психологічного супроводу процесу сімейного виховання на основі зміцнення авторитету батьків у взаємодії з дітьми підліткового віку та надання їм психологічної допомоги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Т.В. Семейная психология: учеб. пособие. СПб.: Речь, 2004. 244 с.
2. Берберян А.С., Дорошин Б.А., Дорошина И.Г. Семья в контексте педагогических, психологических и социологических исследований: материалы международной научно-практической конференции 5–6 октября 2010 года. Пенза – Ереван – Прага: ООО Научно-издательский центр «Социосфера», 2010. 220 с.
3. Гаміна Т.С., Гончар О.Ю. Авторитет та авторитарність батьків у вихованні дітей. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2010. № 9 (196). С. 76–84.
4. Иванова З.Н. Родительский авторитет. Семья в контексте педагогических, психологических и социологических исследований: материалы международной научно-практической конференции 5–6 октября 2010 года. Пенза – Ереван – Прага: ООО Научно-издательский центр «Социосфера», 2010. С. 70–72.
5. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: Учебное пособие / под. ред. А.О. Карабановой. М.: Гардарики, 2005. 320 с.
6. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. СПб.: Издательство «Питер», 2000. 656 с.
7. Саранчук Н.В. Проблемы современной семьи как фактор, влияющий на ее функции и ценностные ориентации. Семья в контексте педагогических, психологических и социологических исследований: материалы международной научно-практической конференции 5–6 октября 2010 года. Пенза-Ереван-Прага: ООО Научно-издательский центр «Социосфера», 2010. С. 198–203.